

SIPOS ENDRE

ADALÉKOK A HAZUGSÁG ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ III.

A történelmi eszmék sorsa

Tanulmányom első szakaszában (Trianoni Szemle 2016/3-4. szám) a hazugság mint antropológiai képződmény általános kérdéseivel foglalkoztam, s a hazugság hét fokozatát különítettem el egymástól. A második szakaszban (2017/1-2. szám) a XIX. század nyugat-európai kultúrtörténeti sajátosságaiól próbáltam levezetni a XX. századi hazugságintézmények kifejlődését. A harmadik, azaz a mostani írásomban a történelemtudománnyal foglalkozom, ezen belül az igazság és hazugság eszméken keresztül kibontakozó viszonyával.

„A társadalom – mint organizmus – rendelkezik valami emlékezettel, amit rendszerint történelemnek hívunk”.¹ A neves tudományfilozófus, Karl R. Popper a következőképpen látta a történelemtudományt a tudományok rendszerében: „Első csoportba tartoznak az elméleti tudományok, melyek okok-következmények ismeretében

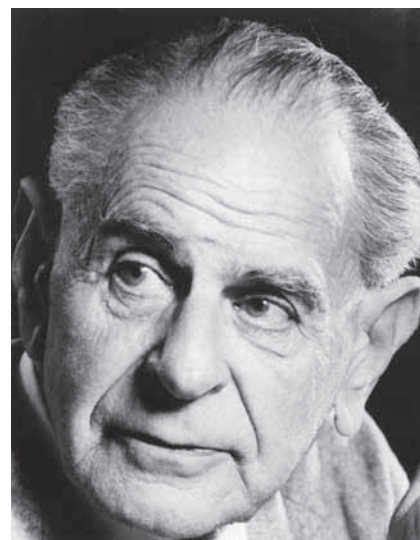
törvényeket állítanak fel. Második csoportba tartoznak az alkalmazott tudományok, melyek törvényhipotézisek birtokában prognózist alkotnak. S harmadjára vannak a különböző világnézetre épülő történettudományok, melyek az egyedi események felfedezésében és leírásában érdekeltek.”² Szerintem ez a besorolás erőltetett és beszűkítő, s inkább a történettudomány létretegeinek foghatók fel.

Kutatásaim során én a történelemtudomány három részéből (attribútumából) indultam ki, s ennek alapján vizsgáltam a tudományos-szociológiai irányzatokat.

Első attribútum a *mitikus* elem, mely a nemzetek őstörténetéhez kötődik. Európában ez a keresztény vallásban bontakozott ki. Második attribútum az *egzakt tudományos* elem, mely konkrét egyedi események elemzésével foglalkozik. A harmadik részben pedig az elmélyült *kritikai* vizsgálódásra kerül sor.

A MITIKUS TÖRTÉNELEMSZEMLELET

A mitikus, a tudományos és a kritikai történelemszemlélet nem alternatívaként, hanem élő, szerves egységként léteznek, illetve kellene létezniük a szociológiában és a történelemtudományban. Valójában egy egé-

Karl Popper

¹ Karl Popper: A historizmus nyomorúsága. Bp. Akadémia, 1989., 35. old.

² Uo: 14. old.

szet alkot a három rész, azaz a komplementer viszony is érvényesül, csupán az egyik elem általában rejtőkődő életet él.

A három elem együttlétében – dialektikus egységében és ellentétében

arányviszony, aminek nyomán viszonylag reális történelmi kép alakítható ki. S vajon miért nem szabad a három elem közé demarkációs vonalat húzni? Azért nem, mert mindhárom elem történelmi-antropológiai sajátos-

sze. Ez egy nagy *általános igazság*. És a kis pitiáner érzéki tények és igazságok nem vehetik fel a versenyt a Nagy Igazságokkal.

A történelmi erők ugyanis léteznek, s ezek a történelmi erők felsőbb (nem

Még ma is meg vannak győződve arról, hogy az igazságot egyedülállóan ők birtokolják, az ő kezükben van az igazság kulcsa, mi pedig ködképekben élünk

– a látszat és a valóság, az igazság és a hazugság harca nyilvánul meg az általánosság, az egység és a különösség szintjén.

A kis és nagy történelmi igazságok csak akkor válnak élővé, ha a három elem (attribútum) súlyában, mértékviszonyában egyensúly jön létre. Ha ez az egyensúly felborul, akkor keletkeznek a kis és nagy történelmi hazugságok.

Vegyük sorra a három jellegzetes típust. Abban a történeti típusban, amelyben a mitikus elem válik egyeduralmává, s a történelmi tények behatárolható kritikai vizsgálatára nem kerül sor, ott torz, de idillikus kép alakul ki. A másik esetben, amikor a mitikus elemet teljesen ki akarják küszöbölni, s csak a tényszerű vizsgálatok adataira építenek, ugyancsak torz-hiányos sívár kép alakul ki. A harmadik történelemszemléletben minden tény csak kritikai szellem által érvényesül. Ily módon lesz felszámolva, illetve kivéreztetve minden olyan történelmi érték, ami egy-egy népet, nemzetet évszázadokig, évezredekig összetartott.

Felmerül a kérdés, hogy a három elem között miképpen jöhet létre olyan komplementaritás, egyensúly,

ságunk. Azért nem, mert az érzelmek és a szenvedélyek az emberi cselekedetek fő mozgatórugói, azokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. S ezen érzelmek és szenvedélyek nélkül egyetlen történelmi esemény sem érthető meg, bármilyen tudományosan rendezzük is a tényeket.

S máris eljutottunk, illetve visszajutottunk ahhoz a szörnyű háborúhoz, amit az ún. ateista, „felvilágosult” észvív a metafizika s a vallási tudás ellen, Isten ellen, szinte minden ellen, ami matematikai méricskéléssel, képletekkel (kvantitatív módon) leírhatatlan. Az ún. észvallás képviselői még ma is küzdenek a valódi vallási meggyőződés ellen. Ami nem lenne olyan nagy baj. De az már igen, hogy még ma is meg vannak győződve arról, hogy az igazságot egyedülállóan ők birtokolják, az ő kezükben van az igazság kulcsa, mi pedig ködképekben élünk, a vallás ópiumát szívjuk, s a földi létből a túlvilágba menekülünk.

Ezek a szegény földhözragadt materialisták nem fogják fel a nagy racionális énjükkel, hogy a transzcendens, a nem anyagi s nem közvetlenül érzékelhető, tapintható világ is az emberi világ s az emberi történelem ré-

emberi) erők szolgálatában állnak. Ez is egy olyan nagy *igazság*, ami életünk részévé vált, s létét sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Mármost azokkal az eszközökkel, amiket a természettudományok alkalmaznak. E nagy metafizikai igazságokat az egyház intézményeinek kell megvédeniük! Karl Popper szerint: „Az intézmények olyanok, akár a várak: az erős falakra hű védők kellene.”³ Így igaz. Mintha az utóbbi időben a hű védőkből hiány mutatkozna. S a keresztény egyházak várfalai is megerősítésre várnának. Az ostromlók között már nemcsak vérmes liberális ateisták, hanem más földrész, más vallás hívei is ott vannak.

A keresztény egyháznak nem csupán az erkölcsi világrend fenntartásában volt és van központi szerepe itt, Európában, hanem a nagy metafizikai antropológiai-történelmi-szociális igazságok kimondásában is. Az értékörzésben (az invarianciában). A mindennapi változások nem változtatják meg a valódi értékeket. Az egyház soha nem volt defetista, kishitű, csüggeteg, bukást jósoló. Az egyház a legkilátástalanabb helyzetekben is reményt nyújtott a hívek-

³Uo. 83. old.

nek. Visszavezette őket Istenhez. Kár, hogy erről nem írnak a történelemkönyvek (csak az „ópiumról”). Az elhallgatott igazságok legalább olyan nagy bűnök, mint a gátlástalan hazudozások.

kimondani. A kompenzáció odáig tart, hogy természettudományos módszerekkel próbálnak – próbálunk – történelmi igazságokat felállítani.

A másik bajuk a mitikus gyökerű történelmi tények gyűlölete. (Monda-

De hát kik azok, akik hamis hipotéziseket állítanak fel? Nyilvánvalóan azok, akik akarva-akaratlanul az igazságot kívánják elrejtteni, s a helyére hazugságot állítani. A hazugság kiteljesedését, az igazság elrejtését három

A modern ember világa materiálisan kitágult, lelki és szellemi szinten viszont manipulálódott és beszűkült, nem fejlődésről, hanem leépülésről kellene beszélni

Az egyház szelleme, ami mitikus szellem, valamikor magukban a természettudományokkal foglalkozó tudósokban is benne lakott. Hát hogyan lakott volna benne a történelemben, az emberek tudatában, hitében!

Az európai kultúrában a Stacionaristust, az *időben nem változót*, az állandót az Isten létében való Hit jelentette, s jelenti ma is.

Bizonyos történelmi-társadalmi-szociológiai-pszichológiai törvényeket csak intuitív módon lehet feltárni. Az intuitív tudásra, megérzésekre épülnek a művészetek. A fizikai atom belsejéről már sokat tudunk, az Emberi Atom belsejéről, a történelemben élő ember belsejéről főleg intuitív módon nyerünk ismereteket. Metafizikusan, mitikusan.

A történelmi események egyszerűsége is csak ily módon válik nyilvánvalóvá számunkra. A bonyolítókat pedig le kell lepleznünk.

A TUDOMÁNYOS TÖRTÉNELEMSZEMLELET

A tudományos történelemszemlélet képviselőinek két baja van. Az egyik kompenzációs-baj. Kisebbrendűségi érzésünk van a természettudósokkal szemben, akik matematikailag alátámasztott konkrét igazságokat tudnak

nom sem kell, hogy neoateista-relativista-liberális történészekről van szó, akik a tudományos fórumokat ma is uralják.)

Tőlük függően és függetlenül a tudományos történelmi-szociológiai szemlélet nemcsak létjogosult, hanem domináns szerepet tölt be a történelemtudomány egészén belül. Ugyanis az empirikusan érzékelt s összegyűjtött tények feldolgozása szolgál bázisként a történelmi igazságok feltáráshoz. S itt mind a két út járható. Az induktív út, amikor egyedi (szinguláris) tényekből, eseményekből vonunk le következtetéseket. Vagy a deduktív út, amikor egy elméleti hipotézist próbálunk konkrét tényekkel alátámasztani. (Van egy harmadik út is: az ún. profetikus-intuitív út, amivel óvatosan kell bánni, s ami a mitikus történelemszemlélethez tartozik.)

Karl Popper egyrészt tagadta azt, hogy a történelemnek vannak törvényei, másrészt elfogadta a deduktív nomologikus sémát. Azaz szerinte egyes eseményeket egy átfogó törvény alá kell rendelnünk. Ezek szerint átfogó törvények vannak. S mi van akkor, ha nem rendeljük ezek alá az eseményeket? Az empirikus tapasztalatok hamisíthatók, azaz hamis hipotézisek bizonyítására is felhasználhatók.

tudományos köntösbe öltöztetett mítosszal (álmítosszal?) akarták és tudták megvalósítani.

Az egyik álmítosz, illetve módszer: a *holista elv* alkalmazása. Lényege a következő: nem a részekből, hanem az egészből kell kiindulni. Az egészhez viszont úgy jutunk el, ha a részt minden oldalról vizsgáljuk. Ha csak egy nézőpontból vizsgálódunk, akkor szubjektív-elfogult képet kapunk. A holizmus (az egész megragadása) nyomán jutunk a valódi-objektív igazsághoz. Ez nagyon szépen hangzik, csak hogy *végtelen* számú, végtelen sok nézőpontú vizsgálat a gyakorlatban megvalósíthatatlan. A nézőpontok száma csak véges lehet. Ily módon a részrehabilitáció, az elfogultság bizonyos mértéke kiküszöbölhetetlen.

A második álmítosz, illetve alapelv: a *történelmi fejlődés törvénye* (Darwin evolúciós elméletének közvetlen felhasználása). Hegel filozófiai rendszere is erre épül. Ennek az elvnek a szellemében indult totális támadás a vallás, az egyház, az állandóság, a stabilitás bástyája ellen. Ennek alapján születtek spekulatív, az érzékelt világtól egyre függetlenebbé váló, zavaros és jól komponált elméletek.

Az igazság az, hogy a fejlődés elve valóban érvényesül egy-egy területen.

A természettudományokban egyértelműen. (Bár a tudományos eredményeknek túl nagy szerepet tulajdonítunk.)

A kultúrtörténet és a civilizáció fogalmát e tárgykörben külön kell választanunk. A civilizációban, a technikában valóban létezik fejlődés. A könyvnyomtatás, a gőzgép, a robbanómotorok, a villamosság és a számítástechnika, s még folytathatnánk a sort, valóban nagyban befolyásolta a nemzedékek életét. A kultúrában, a művészetben, az életmódban, a lelki életben is történtek változások, de ezeket nem kellene a fejlődés címkéjével ellátni. Én nem hiszem, hogy bármelyik regényíró fejlettebb szintet érne el, mint Homérosz. A görög szobrászat esztétikumát sem sikerült még eddig felülmúlni. A modern ember világa materiálisan kitégült, lelki és szellemi szinten viszont manipulálódott és beszűkült. Nem fejlődésről, hanem leépülésről kellene beszélni.

A harmadik álmítosz, mely ugyancsak egy tudományos tétel analogikus alkalmazására épül, még kártékonyabbá vált az előző kettőnél. A *relativizmusról* van szó, mely kötődik a folyamatos és ugrásszerű változás szelleméhez: az evolúcióhoz, a revolúcióhoz, a fejlődéshez és a leépüléshez. A nyugalmat kizáró mozgalmassághoz. A fix pont hiányában nem egyes dolgokhoz, történésekhez, eseményekhez, amelyek folyamatosan, ciklikusan, rendszeresen változnak, leépülnek, felépülnek, minden viszonylagosnak tűnik. A relativitás agresszív hisztériája ma is tart. Mindenre kiterjesztik. Az örök, a változatlan dolgokra is. A relativisták minden értéket s értéktelent bedarálnak, egybedarálnak. Újdonságokat keresnek. Ámokfutó rohanásba

fognak, nehogy véletlenül ugyanoda lépjenek, ahova tegnap léptek. S minden, ami tegnap történt: ma már érvénytelen. S ezt az ámokfutást akarják ráerőszakolni a múltra és a jövőre is.

Egyetlen dologtól félnek. A fix pontoktól. A támpontoktól. A megkérdőjelezhetetlen értékektől. Ők ezeket megkérdőjelezik. Minden tekintély, hagyomány, tradíció gúny tárgyává válik számukra. S mindezt a demokratikus eszmék nevében teszik! Ezzel éppen a szabadság, az egyenlőség, a testvériség eszméjét járatták le.

A tudományos történetírás a forradalmi eszmék rohamának ellenére sem vesztette el a talajt a lába alól. Igaz, hogy a történészek és szociológusok nem tudnak olyan művi kísérleti körülményeket teremteni, mint a természettudósok, de szociológiai, szociálpszichológiai, demográfiai és statisztikai módszerek következetes alkalmazásával komoly eredmények születtek a társadalomtudományban. És a szociológiában. Ugyanis az eseményeknek általában van logikája. S a feltartóztathatatlan történelmi tendenciákat is számba lehet venni. Aztán arra is rádöbentek a legjobb történészek és szociológusok, hogy a konkrét társadalmi szituációk kevésbé bonyolultak, mint a természeti jelenségek.

A KRITIKAI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET

A humán tudományok sokkal többet vesztek azzal, hogy kiszakadtak a filozófia egészéből, mint amit nyertek autonómiájukkal. Most elsősorban a történettudományra, a pszichológiára és az esztétikára gondolok. (Ezért viszonyultak kezdetben a szociológiához bizalmatlanul, mert erről az új tu-

dományról akkor azt gondolták, hogy az emberi társadalom egészét akarja önmagában vizsgálni.) Ugyanis ezek a hajdani résztudományok nem egy-egy filozófiai rendszerhez, hanem a filozófiatörténet egész rendszeréhez kötődtek. Az egészséges kritikai szellem pedig ily módon érvényesült. A holista szellem is részben a filozófiatörténet egészében valósult meg: ugyanis a filozófusok és a filozófiai iskolák nemcsak a dolgok megítélésében különültek el egymástól, hanem ugyanazokat a problémákat más-más nézőpontból vizsgálták.

Az egészséges székszis a történettudomány számára is támpontul szolgál: „Mindig tudatában kell lennünk, hogy tévedhetünk, nézeteinket pedig olyan formába kell öntenünk, hogy ne engedjünk meg magunknak semmilyen kibúvót.”⁴ Ezt Karl Popper írta, de írhatta volna Marcus Aurélius is, hiszen a tiszta sztoikus szellem nyilvánul meg benne. Folytassuk: „Csak a cáfolat lehet végleges, sohasem az igazolás. A tudományos elméletek következőképpen mindig hipotézisek – egymással versengő hipotézisek.”⁵ (Ezt hívjuk hipotetikus deduktív módszernek.)

A történettudományban újra és újra felmerül a hajdani skolasztikus-ismertelméleti-ontológiai kérdés, mely a realisták és nominalisták küzdelmében nyilvánult meg: mi a lényeg, a valódi létező, az esszencia, az univerzálé?

A nominalisták az általunk használt fogalmakat csak halmazra akasztott címkéknek tartották, a realisták pedig a formában, a nyelvi formában is az ideák, azaz a létezők megtestesülését látták: „a változatlan lényeg nem más, mint a rejtett potenciák megvalósulása”⁶. Egyáltalán létezik változatlan

⁴ Uo. 9. old.

⁵ Uo. 10. old.

⁶ Uo. 54. old.

lényeg a történelemtudományban és a szociológiában? Ezt kérdőjelezzik meg a modern kor relativistái. Ha változatlan lényegről nem beszélhetünk, akkor a látszatok világában élünk. Megcímkezett jelenségek világában.

ire redukálhatók, a fizika vagy a biológia törvényeivel leírhatók a társadalmi jelenségek is. Sokan voltak, akik a történelmi fejlődést párhuzamba állították az ember egyedfejlődésével. Erről szól O. Spengler *A nyugat alko-*

gus és filozófus szerint például a „Forradalmak azért vannak, mert akár az elit körforgásának lelassulása miatt, akár más okból az alsórendű kvalitásokkal rendelkező elemek felhalmozódnak a felső rétegben”.⁷ Bárcsak

„Mindig tudatában kell lennünk, hogy tévedhetünk, nézeteinket pedig olyan formába kell öntenünk, hogy ne engedjünk meg magunknak semmilyen kibúvót”

A XIX. században a hagyományos értelemben vett historizmus, melyben a mitikus elem is jelen volt, kemény kritikának volt kitéve. Terméketlennek tartották a hagyományos módszereket az új tudomány, a szociológia, a szociotechnika módszereivel szemben. Új típusú tudós jelent meg: a társadalommérnök, aki a múltba lát, jövőt prognosztizál és a jelen társadalmát fejleszti. S az előre nem látható változásokat létrehozó veszélyes erőket is meg tudja fékezni. E hatalmas hazugság levét mi, a huszadik, huszonegyedik század emberei isszuk.

A szomorú az, hogy e két században burjánzottak és terjednek ma is a zavarosabbnál zavarosabb elméletek. A kiküszöbölő kiválasztás, hogy csak a legalkalmasabb elméletek maradjanak meg, nem működött. Ugyanakkor a kritikai szellem gyümölcsöket is termelt. Terítékre került a hatalom szociológiájának vizsgálata (Max Weber). Igaz, hogy mindez előre kialakított szelektív nézőpontból történt.

Sajnálatos módon kiváló elmék, A. Comte, C. S. Mill és még sokan mások „felültek” a haladás trendjének, s úgy érezték, hogy a történelmi összefüggések az emberi természet törvénye-

Vilfredo Pareto

nya című szellemes műve. S a kritikai történelemszemlélet is ily módon teljesedett be, illetve vált a hazugságok gyűjtőtégelyévé. Hogy aztán megszülessenek a forradalmi elméletek.

Ezen elméleteknek, attól függetlenül, hogy milyen mozgalomhoz kötődtek, volt egy közös sajátosságuk, mégpedig az anarchikus jelleg. Minden eddigi érték, hagyomány, társadalmi törvény megkérdőjelezése, negligálása s valami egészen másfajta új világ építése. Tehát a mérték hiányzott belőlük. Ily módon a progresszív tendenciák egy idő után torz irányt vettek.

Vilfredo Pareto (Párizs, 1848-1923) olasz mérnök, közgazdász, szocioló-

ilyen egyszerű lenne a dolog. Ha így lenne, akkor permanens forradalomban kellene élnünk.

Karl Marx tudományosan kidolgozta a forradalom elméletét, s mint tudjuk, ezt az elméletet Lenin önkényesen átalakította és aktualizálta. (Bár ne tette volna! Nemzedékek sorsa múltott ezen.) Marxnak kettős élete, életműve van. Társadalomfilozófusként egy ma is érvényes társadalomelméletet hozott létre. Mozgalmi emberként, forradalmárként viszont hozzájárult a XX. századi nagy társadalmi katasztrófa létrejöttéhez.

Előadásaim során gyakran idézem ezt az eredeti gondolatát: „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához”⁸. Ebben akkor is van egy különös elmeél, ha nem fogadjuk el ösünknek a majmot, ha nem fogadjuk el Darwin elméletét. A XIX. századot valóban a XX. és XXI. század alapján lehet megérteni.

MAGYAR GONDOKODÓK A XIX. SZÁZADBAN

Úgy érzem, hogy kicsit igazságtalan voltam az előző tanulmányomban, amikor a XIX. századról csak elmarasz-

⁷ Vilfredo Pareto: A kormányzó elit. Szociológiai szöveggyűjtemény, 89. old.

⁸ Karl Marx: A politikai gazdaságtan módszere, MEM 13. 65. old.

taló véleményt alkottam. De hát Nyugat-Európáról volt szó! A mi nemzeti történelmünkben a XIX. század meghatározó jellegű. Az első és a második fele egyaránt. S itt elsősorban nem a polgári átalakuláson van a hangsúly. A reformkorról, a forradalomról és a szabadságharcról, meg *ami utána következett*. A történelmi számvetés korszakáról. A liberális történelemkönyvekben még mindig a megkésettsgünkről esik szó, és a felemáságunkról. Nálunk a köznemesek hajtották végre a polgári átalakulást. Utólag szemlélve ez nem is volt olyan nagy baj. Lehet, hogy még előnyünkké is vált. Érdemes idézni Kemény Zsigmond néhány gondolatát a *Még egy szó a forradalom után* című írásából. Megfontolt józanság, realitásérzék s felelősségtudat sugárzik minden sorából. A lépésről lépésre haladó, alulról építkező politika híve volt. Nem ült fel a demokratikusnak címkézett eszméknek. Kritikai ítéletében mély igazság rejlik: „akik eszmék által diadalmaskodnak, azokat eszméik elveszejtik”.⁹ „Fokonkénti javításhoz szokni tündérvárok építése helyett.”¹⁰ „A jog forrását nem a törvényalkotó ész, hanem a nemzetben élő, történetileg alakult jogi tradíciók jelentik...”¹¹ Erre a jogi tradícióra építette gróf Apponyi Albert is híres beszédét, és ezt a jogi tradíciót vették semmibe a békeszerzők. Kemény Zsigmond tisztában volt a nyugati kapitalista világ árnyoldalával, a munkásnyomorral, az igazságot álcázó hazugságépítményekkel, s tisztában volt azzal is, hogy e látszatvilággal szemben szilárd Isten-hittel lehet csak megküzdeni. Az

a gondolat is tőle származik, hogy Magyarországnek közvetítő szerepe van, hazánk hidat képez Kelet és Nyugat között. „Magyarország volt Közép-Európa oszlopa.”¹² Nagy kérdés: Miért akarják ezt az oszlopot újra és újra ledönteni?

Báró Eötvös József még elmélyültebben foglalkozott nemcsak a nyugati kultúrával, hanem az emberiség s a magyarság nagy kérdéseivel is. Az 1850-ben megjelent *Uralkodó eszmék* című könyvének gondolatai ma is érvényesek, s megfontolandók: „az új eszmék nem benső logikai erejük által válnak hatékonyvá, hanem azáltal, hogy a társadalom tényleges körülményeinek megfelelnek”¹³. Ez a történelmi immanencia törvény. Lehet, hogy lelkileg rekonstruálnunk kell magunkban 1848. március idusának körülményeit? Újra és újra! A szabadság-definíciója is elgondolkodtató: „A szabadság azon állapot, melyben az ember mind saját tehetségét, mind az őt környező természet erőit a lehetőség határai között, maga által választott célok elérésére használhatja”¹⁴. Mennyire más ez, mint amit ugyanezen eszméről a liberális világpolgárok és anarchista felforgatók vallanak, éppen ebben az időben! Eötvös József igazi érdeme éppen az, hogy a szabadság és egyenlőség eszméjét szembebesíti a nemzeti eszmével. Kár, hogy ez a számvetés *nem folytatódott*, illetve nem vált eléggé a gyakorlati politika vezéreszméjévé. Eötvös József tisztában volt az örök történelmi-szellemi-keresztény értékekkel, s azzal is, hogy ezt csak a szellemi arisztokrácia tudja a nép számára közvetíteni. „Amit szá-

Kemény Zsigmond

zadok szültek, soha sem semmisítheti meg pillanat alatt milliók akarata sem.”¹⁵ Bárcsak így lett volna!

Köztudott, hogy Madách Imre nagy drámai költeménye, *Az ember tragédiája* a szabadságharc bukása és a kiegyezés között készült, a nagy számvetés éveiben. A Tragédia nemcsak arról szól, hogy az eszmékre milyen sors vár a történelemben, hanem hogy az embernek a legnagyobb kudarcok után *sem szabad feladni a küzdelmet*.

Ha újraolvassuk vagy újra számba vesszük a történelmi korszakokat megjelenítő helyszíneket, Ádám feladatvállalásának stációit, akkor bizonyára felfedezzük azt a szálát, illetve „veres fonalat”, ami ezeket az apró drámákat (epizódokat) egy nagy egésszé, egy monumentális világdrámává sűríti. Ez a fonal nem csupán a költő és a főhős nézőpontja, jelleme, karaktere, gondolkodásmódja. Sokkal több annál. Egy olyan személyiségjegy, amely történelmünk nagy egyé-

⁹ Nyiri Kristóf: A monarchia szellemi életéről. Budapest, Gondolat 1980. 43. old.

¹⁰ Uo. 38. old.

¹¹ Uo. 36. old.

¹² Uo. 42. old.

¹³ Uo. 48. old.

¹⁴ Uo. 52. old.

¹⁵ Uo. 56. old.

niségeit kapcsolja egymáshoz. Amivel Kemény Zsigmond, Bárány Eötvös József, gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc s még sokak életművében találkozunk, s ami egy olyan erkölcsiségben (ethoszbán) gyökerezik, ami nemzetünk megmaradásának, létének biztosítója.

Mégis, mi az a szilárd pont, achillesi pont, mely a magyar identitás forrása, összetartó ereje, aminek szellemét meg kell őriznünk a XX. században is? Ez a pont nem más, mint a rendi-nemesi erkölcsre épülő szabadság-, hivatás- és küldetésstudat. Ez köt bennünket össze mind a mai napig. Ezt magyar nemzeti szabadelvűségnek nevezhetjük. De ez a liberalizmus sokkal messzebb áll a kozmopolita polgári és internacionalista-anarchista liberalizmustól, mint gondolnánk. A *rendi-nemesi erkölcsiséget* nem szégyellnünk, hanem vállalnunk kell, akár csak a Szent Korona eszméjét.

SZABADSÁG-EGYENLŐSÉG-TESTVÉRISÉG

Igen. Ezek az eszmék a XVIII. században születtek, de már születésük után, főleg a XIX. század végétől lejárták őket. A lejáratás a mai napig tart. Demokratikus eszmékről van szó, s mint tudjuk, a Démosz maga a Nép. A nép nevében történtek és történnek dicsőséges és dicstelen dolgok még ma is. A reformkorban és az 1848-as magyar forradalomban ezek az eszmék tisztán szólaltak meg, nemcsak a közéletben, hanem a művészetben is: versekben, regényekben, drámákban, festményekben, zeneművekben. Ezeket az alkotásokat meg kell becsülnünk mint kordokumentumokat, mint ereklyéket is. Általuk őrizhetjük meg a nemzetben való hitünket.

Hogy ezekre a szép eszmékre milyen szomorú sors várt az elmúlt évszázadokban, annak objektív és szubjektív okai egyaránt voltak. Az utóbbinál a felelősség is tetten érhető. Kezdjük a *szabadság* eszméjével. Állítsunk egymás mellé három értelmezést: Bárány Eötvös József állapot-meghatározása három oszlopra épül. Az első oszlop: az *önismeret* (saját képességeim és tehetségem tudata). Második oszlop: a bennünket körülvevő *környezet* erői, lehetőségei és határainak felismerése. Harmadik oszlop: a magunk által kitűzött *célok* megvalósítása. Ez, a determinánsokkal körülvevett szabadságfogalom az élő gyakorlatban gyökerezik.

Immanuel Kant szabadságfogalma is az erkölcsi törvényben fogalmazódik meg, a kategorikus imperatívuszban: „Cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind pedig mindenki máséban mindig egyúttal célként is kezeld, sohase pusztá eszközként!”¹⁶ Nagyon szépen hangzik, de az általánosság és a szándékletika szintjén megreked. Sajnálatos módon a kapitalizmusban, a nyugati civilizációban ennek éppen az ellenkezője történt. Az emberiség 10%-os kisebbsége a 90%-os többséget pusztá eszközként használja céljai megvalósítása érdekében. A harmadik, az ún. internacionalista-anarchista szabadságfogalom, azt hiszem, ismert valamennyiünk számára: mindent szabad, amihez kedvem van! Lerombolni mindent, amit az emberi történelemben, emberi kultúrában létrehoztunk. Itt természetesen az állam és az egyház – mint intézmények – lerombolásáról is szó van. S a rombolás géniuszának mitikus alakjáról. (Ez is Trianon előzménye, a jól működő gazdasági-társas-

dalmi-kulturális egység szétverése – a szabadság eszméjének nevében!)

A szabadság-egyenlőség-testvériség eszméi elvi szinten ideális egységet alkotnak egymással. A gyakorlatban a köztük való ellentét, illetve egymás ellehetetlenítése, kizárása valósult meg a történelemben. Ennek is objektív és szubjektív okai vannak.

Az első objektív ok éppen az, hogy az emberi képességek egyenlőtlenek, olyannyira, hogy nem mindenki jut el a belső szabadság felismeréséhez, s ha eljut, nem biztos, hogy tud élni vele. S mi a helyzet az esélyegyenlőséggel? „Amilyen mértékben egyesek képességeit társadalmi környezetük elsatnyítja, vagy eltorvasztja, míg mások képességeinek kényeztetően kedvez, olyan mértékben válik az esélyegyenlőség kecses, de erőtlen fikcióvá.”¹⁷ Aztán ennek az ellentétére is találunk példákat: „Mi az a morális futurizmus? Valaki úgy alakítja értékrendjét, hogy összhangban legyen a küszöbön álló változásokkal.”¹⁸

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy nemcsak az emberi képességek, hanem azok a helyzetek, környezeti adottságok is egyenlőtlenek, ahova az ember születik. Ezt az egyenlőtlenéget részben csak a vallás, illetve a zárt közösséghez tartozás tudta kompenzálni. Ezzel még a felvilágosodás filozófusai is tisztában voltak, Rousseau-tól Voltaire-ig.

Ma még fel sem tudjuk mérni, hogy a vallástalanításban közreműködő filozófusok, történészek, szociológusok, társadalommérnökök, pszichológusok, közéleti szerepet vállalók és politikusok milyen elévülhetetlen bűnt követtek el embertársaikkal szemben – üdvösnek tartott felvilágosító munkájukkal.

¹⁶ Immanuel Kant: A gyakorlati ész kritikája. Bp., Franklin 1922.

¹⁷ Karl Marx: A politikai gazdaságtan módszere, MEM 13. 65. old.

¹⁸ Karl Popper, 73. old.

Madách Imre

A magyar gondolkodók: Kemény Zsigmond, Eötvös József, Madách Imre s még sokan mások nemcsak érezték e problémák súlyát, hanem megoldást is kerestek. Eötvös József például feltette művében az alapkérdést: „amit a népek a nemzeti eszme nevében valóban tesznek, milyen viszonyban áll a szabadság és az egyenlőség elveivel? (...) Egyes nemzetiségek felsőbbségének szilárdítása mások rovására történik?”¹⁹ Igen, ennek rovására történik. Ugyanis a testvériség helyét a gyűlölködés foglalja el.

Mint láttuk: az egyenlőség eszméjének maradéktalan érvényesítésére semmi esély nem volt. Legfeljebb a törvény előtti egyenlőség elvének gyakorlati alkalmazására. (Bár ez is nagy dolog.) Azt is láttuk, hogy a szabadság eszméjének gyakorlati színterei szembekerültek az egyenlőség eszméjével. A testvériség eszméje pedig az egyenlőség eszméjéből következhetett volna. Igen ám, de a felsőbbség túlzott öntudata (gőgje) ezt lehetetlenné tette. A nemzeti öntudat, a nemzeti autonó-

mia, a nemzeti önrendelkezési jog a szabadság eszméje által született meg. S ez a születés sajátos módon nem az egyenlőség és testvériség, hanem a felsőbbség, felsőbbrendűség eszméjével társult.

Eötvös József (de Széchenyi István is) érezte ezt az ellentmondást. Nem véletlen, hogy Eötvösnek köszönhető a nemzetiségi törvény létrejötte. De hát a törvény az csak írott malaszt, ha nem válik a mindennapok részévé! S ha a mindennapok szervezettebb részévé vált volna, akkor nem következett volna be a trianoni katasztrófa? Vagy itt olyan feltartóztatathatlan történelmi tendenciák érvényesültek, melyeknek nem lehetett az útjába állni?

AZ ELIDEGENEDÉS-ELMÉLETTŐL A FORRADALOMIC

A fiatal Marx 1844-ben a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban a következőket írta az elidegenült munkáról: „A munkás annál olcsóbb áru lesz, minél több árut hoz létre. A dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának elértéktelenedése. A munka nemcsak árukat termel; önmagát mint munkást is, mint árut termeli.”²⁰ Itt valójában az ember eltárgyasulásáról van szó. Illetve ennek az egyik változatáról, amikor a munkás megszűnik autonóm lény lenni, maga is a tőke részévé válik bármunkás-rabszolgaként. „Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi.”²¹ Nem tudja, de azzá teszi. A pribékek sem tudták, hogy mit tettek Jézus megkínzásával és keresztre feszítésével. Ez az egyik változat. A másik változatban: az em-

ber maga választja meg munkatevékenységét s tudata tárgyát, azaz konkrét célt tűz maga elé, és azt akarja megvalósítani. A célkitűzésben tipikus emberi-nembeli célok valósulnak meg. Valójában ugyanazok a célok, amit a mélyen hívó ember tűz ki maga elé. (De hát Marx Istent nemcsak kikiktatta a rendszerből, hanem ősellenségként definiálta!)

Az első változat: maga a kritikai elemzés tárgyává tett, igazságtalan tőkés gazdaság és társadalom, amit le kell győzni. A másik pedig: a kommunista társadalom, a boldogság és igazság birodalma.

Hogy a kommunizmus kolosszális és végleges győzelmére miért nem került sor, ennek több oka van. A munkásmozgalomban egyáltalán nem értették Marx társadalomelméletének lényegét. Egyfelől Marx kitűnő kapitalizmus-kritikai elméletet hozott létre. A kommunizmusról vallott nézeteit azonban nem tudta kidolgozni, ez szimpla utópia maradt. Másfelől sem a helyzet nem érett meg egy ilyen jellegű változásra, sem a szervezett munkásmozgalom nem fejlődött erre a szintre. Az ügy hataloméhes szűk csoportok kezébe került. Végül Lenin, Sztálin és a csatolt részen levő társak több mint fél évszázadig tartó kísérlete nemcsak balul sült el, hanem nagy emberi tragédiákat eredményezett, és a legvérmesebb tőkés világ kialakulását segítette elő.

Marx fiatal korában felbukkanó eredeti gondolata az elidegenedésről s az ember eltárgyasulásáról a *Tőke* első kötetének első fejezetében újra felbukkan, az árufetiszmus címszó alatt. Nahát ez az, amit soha nem értettek

¹⁹ Nyiri Kristóf, 53. old.

²⁰ Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok*. Bp., Kossuth, 45. old.

²¹ Karl Popper, 10. old.

meg az elvtársai, de nemcsak ők. Hólt ez az életmű legmaradandóbb része, amely aktualitását évszázadokon keresztül képes volt megőrizni.

Mit jelent valójában ez a szókapcsolat? A fetiszizmus az ősi hitvilágban gyökerezik, s istenként tisztelt tárgyat, szobrot jelöl. Ezek szerint a tőkés társadalomban az Áru istenként tisztelt tárggyá vált. Sajnálatos módon itt nem pusztán tiszteletről van szó. Sokkal többről. Megelevenedett tárgyról, fétisről. Egy idő után – s mi már ebben a történelmi korban élünk – az áru mint fétis átveszi az irányítást, nemcsak a tulajdonosnak, a tőkésnek dik-tál, és a munkásnak, aki kétkezi munkával létrehozza, a mérnöknek, aki megtervezi, hanem mindenkinek. A fogyasztónak. Sőt az áru egyre gyorsuló mértékben újabb és újabb igényeket termel, újabb fétisek létrehozásával. És ezt a folyamatot nem lehet megállítani. Ráépül az emberi civilizáció. Legalábbis az előző kétszáz évben. Mikor bővített újratermelésről beszélünk, akkor még dicsőítjük is ezt a folyamatot – aminek tehetetlen áldozatait vagyunk.

Az áru fétis nem ismer sem embert, sem rajta kívüli Istent, nem ismer természeti törvényt, erkölcsi törvényt, biológiai egyensúlyt, nem ismeri, nem is akarja ismerni az emberi egymás mellett élés szabályait. Csak fogyasztót ismer, fogyasztókat termel, s újabb és újabb igényeket termel, újabb és újabb elvakult fogyasztásra hergel. Az sem érdekli, hogy az alapanyagok, a föld kincsei végesek.

Ha meg akarjuk ismerni az elmúlt kétszáz év történelmét, meg az elkövetkező (nem tudjuk, hány év) időszak történelmét, akkor az áruk útját kell követnünk. Például a fegyvergyártás, a fegyverkereskedelem s a fegyverek felhasználásának útját s módját, no meg az extraprofit útját, ami legin-

Báró Eötvös József

kább a fegyvergyártásból származik.

Azért ne felejtkezzünk meg arról, hogy éppen most van a NOSZF, „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 100. évfordulója. Mi, mai hatvan éven felüliek e nagy kísérlet résztvevői, vagy inkább elszenvedői voltunk. (Rá is ment életünk nagyobbik fele.) Gondolom, nem tartanak ünneprontónak, ha elmondok erről a tárgykörrel egy-két igazságot. Tanulságképpen! Hiszen sokat tanultunk erről annak idején. (Diplomaszerzésünknek ez volt az egyik feltétele.)

Ez valójában nem „dicsőséges forradalom”, hanem egy jól megkonstruált és profi módon véghezvitt államcsíny volt. (Erről lapszámunk következő fejezetében írunk.) Különösebb vérontás nélküli puccs, amit a nem törvényesen hatalomra kerülő karizmatikus egyéniség, Lenin, s a másik karizmatikus egyéniség, Trockij vezetett. A vérontás, a terror később kezdődött. A diktatúra konszolidálódását egy különösen válogatott csapat hajtotta végre: fiatal gengszterek (akik fekete bőrmellényt viseltek), katonaszökevények, csúszó-mászó nyárspolgárok, szadista hajlamú pszichopáták, kom-

penzációbetegek embergyűlölők, s még folytathatnám a sort. Ők voltak a bolsevik aktivisták, a Szmolnij lakói, majd később a Cseka, a titkosrendőrség képviselői, Lenin elvtárs hóhérai. A szomorú az, hogy ebbe a csűrűbe értelmes, nemes lelkű, emberséges, önzetlen emberek is bekerültek, ők lettek volna „a forradalom lelkiismerete”. Természetesen nem ők lettek a forradalom vezérei. Ők a forradalom áldozataivá váltak. Ők is.

Amikor a fiatal Marx 1844-ben a gazdaság-filozófiai kéziratán dolgozott, akkor a tőkés gazdaság és társadalom kritikai elemzése nyomán egy igazságosabb társadalom képéig szeretett volna eljutni. Az a kísérlet, ami aztán 73 év múlva Oroszországban történt, nem volt más, mint az igazság, az igazságos társadalomba vetett hit leggyalázatosabb megcsúfolása.

S mi a helyzet ma? Él-e még az emberekben a vágy, a hit, hogy egy valószínűbb, igazságosabb emberi társadalmat kellene megvalósítani? Nem a marxi-lenini úton!

A HISTORIZMUS NYOMORÚSÁGA

A már idézett híres tudományfilozófus, Karl Popper tanulmánya nálunk 1989-ben jelent meg, melyben ma is érvényes kritikai észrevételek, megfontolandó történelmi igazságok is szerepelnek. A szubjektív történelemszemlélettel kapcsolatos gondolatait érdemes felidézni: „Mindig a jó oldalon hisszük magunkat. Mindenféle kudarcot elhárítunk magunktól, letagadunk, elleplezünk, vagy másokat hibáztatunk.” Akinek nem inge, ne vegye magára! Vannak olyan egyetemes és nemzeti sorskérdések, amelyek szekértábor-nézőpontból megoldhatatlanok. (Ahol nincs, illetve nem kellene lenni más oldalnak!) Ugyanakkor az egyetemes és nemzeti törté-

nelemnek vannak olyan eseményei, jelenségei, amikre rányomja bélyegét az emberi természet egy-egy jellemvonása. Karl Popper a következőket említi: „feledékenység, türelmetlenség, nagyravágyás, mértéktelenség”.²² A felsorolást folytathatnánk, de hát ennek nagy irodalma van. Valójában erről szólnak a nagy történelmi regények, meg a tudatos-szisztematikusan felmagasztalásról és befeketítésről, azaz az intézményesült hazugságyártásról. (Csokorba kellene gyűjteni nemzetünk tudatos és szisztematikusan befeketítéséről szóló „írásműveket”.)

Karl Popper egy ideig a kommunisztákkal szimpatizáló teoretikusok közé tartozott, majd eltávolodott tőlük, mert „a kommunisták és barátai a mindentudás igényével léptek fel, nézeteiket már megfogalmazásukban immunissá téve minden lehetséges bírálattal szemben”.²³

Ugyanezt éltük át itthon is, főleg az 50-es, 60-as és 70-es években. Nem jelent meg nálunk egyetlen olyan könyv sem, melynek elő- vagy utószavában ne kerítették volna sort a marxi kritika elemzésére. Úgy érezhettük, hogy az igazságra egyedül Marx talált rá. Ő az ember. S az előző századokban csak majmok éltek, tökéletlen lények, akik emberré akartak válni. Ily módon próbálták a marxizmus ideológiáját halhatatlanná tenni.

Aztán Popper is kritikusan viszonyult a marxi ideológiához. (Nem véletlenül jelentek meg nálunk késve a művei.) A totalitarizmus kritikájában történelmi igazságokat fogalmazott meg: „A totalitarizmus gyökerei Platónig nyúlnak vissza.”²⁴ (Így igaz, bár – tudomásom szerint – még senki nem

vette a fáradságot arra, hogy megvizsgálja, hogy Platón *Állam* című művében jelen lévő igazságok és tévedések miképpen érvényesültek Európa s egy-egy nemzetállam történelmi színpadán.) A másik gondolat még találhatóbb, illetve telitalálat: „Marx szentségtelen szövetséget kötött az utópizmussal.” Ez azért is szomorú, mert társadalomelméletét Marx szigorúan tudományos alapra kívánta építeni, a vallás ellen meg egész életében eszeveszett harcot vívott.

Lenin tudta, hogy beteg, hogy nem lesz hosszú életű, tehát még életében végre kell hajtania nagy művét. Még akkor is, ha ennek nincsenek meg a történelmi és társadalmi feltételei. Faragott hát egy elméletet, amivel megindokolta döntését. És persze ott állt mögötte egy hatalmas potenciállal rendelkező ország (Németország), akinek sokmillió támogatása és szervezőkészsége nélkül Lenin semmit sem tehetett volna.

Marx érezte, hogy túl rövid az élete ahhoz, hogy tudományosan kidolgozza a kommunizmus reális megvalósulásának elméletét, csak egy utópiára futotta. Titkon, tudat alatt vallást akart alapítani. Ha a misztikumot kiűzzük az ajtón, bejön az ablakon. Az ateizmus is egy vallás, Isten létének tagadására épülő vallás. Negatív vallás. A kommunizmus viszont pozitív vallás. Rokonságban áll a keresztény üdvösségtannal. Vajon Marx, mielőtt szélütés érte, átgondolta ezt az összefüggést? Biztos vagyok benne, hogy igen. Azt viszont nem láthatta, hogy teóriáját sátáni erők veszik birtokukba.

Popper tanulmányát olvasva – bár vannak benne nagyszerű észrevé-

telek –, nem válik világossá, honnan hová akar eljutni, vagy mit tart nyomorultnak a történelemtudományban. A könyv utolsó sorai talán valamit elárulnak, nem a történelemtudományról, hanem a szerző rosszindulatú, személyeskedő hangneméből sugárzó bizonytalanságáról: „Nem éppen a historista fél leginkább a változástól? Nem éppen ez a változástól való félelem az, ami oly mélységesen képtelenné teszi őket arra, hogy a kritikára racionálisan reagáljanak...? Csaknem úgy fest, mintha a historicisták megpróbálnák a változatlan világ elvesztéséért azzal kárpótolni magukat, hogy a változás előre látható, mert változhatatlan törvény kormányozza.”²⁵ Az nem tudódik ki e sorokból, hogy valójában ki a megszólított? A historisták vagy a történészek általában? De hát itt egy bizonyos történészről van szó. Olyanról, aki nem relativista. Akinek szilárd föld van a talpa alatt. Valójában ez irritálja Popper urat, illetve az, hogy az emberi történelemnek vannak állandó törvényei. S bizonyos események, történések következményei pontosan kiszámíthatók. Különösen akkor, ha ismerjük a következményeket! A fegyvergyárak bővülő profitjából is következtetni lehet a kirobbanó fegyveres harcokra. Az Európába beözönlő migránsok hatása is pontosan kiszámítható.

Teleki Pál munkacsoportja annak idején pontosan kiszámította a trianoni döntés következményeit. A Főtanács tagjai valószínűleg el se olvasták ezt a felterjesztést. Pedig pontról pontra, szinte menetrendszerűen beváltak a jóslatok. A tények könyörte-
lenek.

²² Uo. 159. old.

²³ Uo. 7. old.

²⁴ Uo. 87. old.

²⁵ Uo. 165. old.